

ДРУКАРСКІ ДВОР У ЛЮБЧЫ: АСАБЛІВАСЦІ ПРАТЭСТАНЦКАГА КНІГАВЫДАВЕЦТВА Ў ПЕРШАЙ ПАЛОВЕ XVII ст.

Аўтар: Еўмянькоў Віталь Іванавіч, дацэнт кафедры журналістыкі.

Кантактная інфармацыя: тэл. 8 (0222) 456428; эл. пошта: krumkach@yandex.ru.

Апісанне: *Аналізуюцца ўнікальныя выданні пачатку XVII стагоддзя (у прыватнасці, цытуецца зборнік прыказак С. Рысінскага). Пратэстанцкае кнігавыдавецтва на тэрыторыі Беларусі разглядаецца як неад'емная частка культуры Вялікага Княства Літоўскага.*

Description: *In the article the unique editions dating to the beginning of the XVII-th century (particularly, quoted collection of proverbs by S. Rysinski) is analyzed. The protestant publishing house on the territory of Belarus is examined as an integral part of the culture of Grand Duchy of Lithuania.*

Галіна прымянення распрацоўкі (прызначэнне): Адукацыя.

Укараненне (плануемае ўкараненне) распрацоўкі: Укараненне ў вучэбны працэс МДУ імя А. А. Куляшова ў 2014 г.

Асноўныя перавагі распрацоўкі: На дадзены момант “рэпертуар” пратэстанцкіх друкарняў ВКЛ даследаваўся М. Нікалаевым, А. Пяткевічам, Н. Бярозкінай. Выданні Любчы прааналізаваныя фрагментарна. Высновы большасці нашых калег маюць выключна навукова-манаграфічны характар і не адаптаваныя для навучальнага працэсу ў ВНУ.

Любчанская друкарня трымалася, па словах А.М. Пяткевіча, без малога паўстагоддзе: 1612 – 1656 гг. “Яна дзейнічала з размахам, змагла стварыць шырокае кола аўтараў і стала на доўгі час выдавецкім і інтэлектуальным цэнтрам кальвінізму ў ВКЛ”. Асаблівасцю гэтай друкарні было тое, што ў Любчы “<...> не абмяжоўваліся выпускам канфесійнай, пратэстанцка-прапагандыскай літаратуры” [6, с. 19].

За разнастайнасцю кніжнага рэпертуару сачыў выдавец і рэдактар Пётр Бластус Кміта, які ўзначальваў Любчанскую друкарню з 1612 г. па 1630-я гг. Да гэтага часу (з 1606 г.) ён працаваў у віленскім выдавецтве Яна Карцана, якое, хутчэй за ўсё, узначаліў у 1611 г. Цяпер цяжка сказаць, па якой прычыне Пётр Кміта пакінуў сталіцу дзеля правінцыйнай Любчы. Магчыма, таленавіты выдавец ратаваўся ад пераследу з боку віленскіх езуітаў. Праўда, гаспадар “любчанскай афіцыны” ніколі не быў рэлігійным фанатыкам. Хутчэй, ён быў бізнесменам, які ўлічваў тое, што сёння называецца грамадскім попытам на выдавецкую прадукцыю. Палітыка Любчы была гнуткай, далёкай ад свецкай або рэлігійнай канфрантацыі.

Сярод самых вядомых выданняў гэтай друкарні – збор сентэнцый Саламона Рысінскага: “Proverbiorum a Salomone Ryssinio collectorum Centuria decem et octo. Lubeca ad Chronum in officina Petri Blasti Kmita. Anno Domini MDC-XIIX Decembribus horis 4-to. (1618 г.)”.

У першай трэці XVII ст. кніга С. Рысінскага перавыдавалася 3 разы: першы раз у Любчы, другі – друкавалася без пазначэння месца выдання і трэці – у 1629 г. накладам Якуба Віроўскага (Jákubá Wirowskiego. Bibliopole Lubelskiego). У другім і трэцім выданнях на адвароце тытула быў размешчаны верш, прысвечаны С. Рысінскаму (за подпісам D.N.). Прачытаем урывак: “Ty! pierwszy pokazałeś Rysiński mój drogi, // Że i w to nasz Sarmacki język nieubogi! // Za czym Muza Słowieńska, takie twe zabawy, // O sądziła bydz godne wiekuistéj sławy” (“Ты першы паказаў, Рысінскі, мой дружа, // Што мова сармацкая наша прыгожая дужа! // За тое Муза Славянская твая забавы // Зрабіла годнымі вечнай славы”) [4, с. 8].

Кажучы пра мову першага, любчанскага, выдання, навуковец Казімір Вуйціцкі даводзіць: “Рысінскі не толькі як першапраходца, але і як захавальнік найважнейшых моўных асаблівасцей мусяць быць <...> высока ацэнены, бо яго мова – гэта мова старажытная, прадзедаўская, выразная, кунтушова, споўненая жыцця, перасыпаная вобразамі мінуўшчыны. Прыказкі Рысінскага – гэта збор нашых іерогліфаў, не дужа цяжкіх для даследавання і чытання; у іх некалькі сакавітых, грубаватых нават слоў яскрава адлюстроўваюць “жалезнае” жыццё рыцарскага XV ст.” [5, с. 4].

Падкрэслім: С. Рысінскі імкнуўся перадаць моўныя асаблівасці сабраных выслоўяў, запісваў іх так, як яны гучалі на жывой “сармацкай мове” XV ст. Кміта і Віроўскі, выданне якога мы тут цытуем, максімальна захавалі арыгінальны тэкст. У адваротным выпадку, і арфаграфія, і лексіка былі б іншымі. Хутчэй за ўсё, С. Рысінскі падарожнічаў па розных рэгіёнах Княства, адсюль – розніца ў лексіцы запісаных ім прыказак. Ёсць выслоўі, якія амаль без змяненняў захаваліся ў сучаснай беларускай мове, а ёсць тыя, якія патрабуюць перакладу.

Наўрад ці С. Рысінскі выпадкова апынуўся ў пратэстанцкай афіцыне Кміты. Згадаем, з якой пільнасцю біскупы прыглядаліся да кожнага выдання на народнай мове. Хутчэй за ўсё, аўтар зборніка прыказак хаваўся ад іх пільнага вока, выбіраючы тую друкарню, якая б, па-першае, знаходзілася ў правінцыі; па-другое, апекавалася моцным магнатам. Любча ідэальна адпавядала гэтым патрабаванням.

Адзначым таксама тое, што ў Рысінскага быў своеасаблівы канкурэнт – езуіт Грыгоры Кнапскі (Grzegórz Knapski), які ўсяго праз 50 год пасля любчанскага выдання падрыхтаваў вялізны зборнік прымавак. Г. Кнапскі, па словах К. Вуйціцкага, “<...> бавіў жыццё сярод кніжак у манаскай келлі з заплеснявельымі сценамі”. Езуіт шукаў адпаведнікі беларускім і польскім прыказкам у лацінскай мове, часта змяняў славянскія ідыёмы, прыстасоўваў іх да класічных узораў. “Дзякуючы” такому падыходу, не толькі губляўся каларыт прыказкі, але і страчваўся яе першапачатковы сэнс” [5].

У зборніку С. Рысінскага часам сустракаюцца словы, якія ўжо ў другой палове XVII ст. успрымаліся як прастамоўныя. Аднак у 80-я гг. XV ст. яны такімі не лічыліся і, адпаведна, не патрабавалі ад рэдактара асаблівай пільнасці. Напрыклад, слова “chłop” азначала мужчыну наогул – селяніна, шляхціца – і не мела сацыяльнага адцення. Гэтак жа сама ў часы С. Рысінскага нельга было пакрыўдзіць маладую паненку словамі “dziewka, białogłowa”. Не лічылася абразай і наступнае выслоўе: “Ani na wsi, ani w mieście nie trzeba wierzyć niewieście”.

Ёсць, праўда, асобныя выслоўі, змест якіх цяжка зразумець без дадатковага вывучэння гісторыі і культуры краю. Напрыклад, што азначае выраз “быў на нямецкім казанні”? Чаму Ева спакушала Адама менавіта па-чэшску? Працытуем некалькі прыказак: “Do Kościoła kiedy chcesz, a na Ratusz musisz”; “Diabeł Ewę po Włosku zwodził, Ewá Adámá po Czesku, Bog ich po Niemiecku gromił, Anioł zaś po Węgiersku z Ráiu wygnał”; “Jnszy Krol, á insza Páni Báránowska”; “Jákoby ná Niemieckim kazániu był”; “Koń Turek, chłop Mázurek, czapka magierka, száblá Węgierka”.

Прывядзём некалькі выслоўяў, якія і сёння шырока ўжываюцца беларусамі і не патрабуюць перакладу: “Boiąc się Wilká do lásá nie íś”; “By muchy ná miód”; “By koń o swey síle wiedział, żadenby ná nim nie siedział”; “Co kray, to obyczay”; “Co ná sercu u trzeźwego, to ná ięzyku u piiánego”; “Czego oko nie widzi, tego sercu nie žal”; “Do czasu dzbánek wodę nośi”; “Dárowánemu koniowi nit pátrzą w zęby”.

Аналізуючы змест зборніка С. Рысінскага, А.М. Пяткевіч называе дакладную лічбу змешчаных у любчанскім выданні народных прыказак, фразеалагізмаў, трапных выказванняў – 1800. Збіраўся гэты матэрыял каля 30 год (з 1580-х гг.). “Прыказкі суправаджаюцца шматлікімі варыянтамі, паэтычнымі аналогіямі да арыгінала, якія Рысінскі

бярэ з розных літаратурных крыніц, выкарыстоўваючы тэксты такіх аўтараў, як Арыстоцель, Эўрыпід, Дэмасфен, Плаўт, Вергілій, Авідзій, Эзоп і інш.” [5, с. 22].

Саламон Рысінскі выдаў у Любчы яшчэ дзве кнігі – “Некаторыя псалмы Давідавы” (1614 г.), а таксама “Помнікі, пастаўленыя розным асобам” (1615 г.). Апроч прац С.Рысінскага, з “афіцыны Пятра Бластуса Кміты” выйшлі наступныя выданні [1]:

1. Ехсутарз, або Перасцярога і пабудка тым, хто шмат на словах і ў думках робіць, а рукамі насамрэч рабіць не жадае. Праз Юзафа Даманеўскага (Józefa Domaniewskiego); у Любчы, у друкарні Пятра Бластуса Кміты, 1623.

2. Colloquium jucundum, альбо Казанне над целам Анджэя фон Эмбдэн купца віленскага; у Любчы, 1628.

3. Шэсць крылаў серафімавых, г. зн. шэсць цнот. На польскую мову перакладзена ксяндзом Раховічам (Rochowicz); у Любчы, у друкарні Пятра Бластуса Кміты, року панскага 1612, 1 кастрычніка.

4. Прыгоды і справы людзей усялякага стану, з якіх перасцярогам кожны навучыцца можа і, чытаючы іх, іншых пасмяшыць можа, зараз нанова па-польску напісаныя і выданыя праз Адама Уладыславуша (Adam Władysławiusz). Року 1615, у Любчы.

Як адзначае А.М. Пяткевіч, “Любчанская друкарня ў часы, калі ёй кіраваў П. Кміта, заставалася надзейнай і, па сутнасці, адзінай апорай пратэстантызму ў Вялікім Княстве Літоўскім. Вядома, яе дзейнасць ідэйна падтрымлівалі і нават фінансавалі магутныя Радзівілы і іншыя мецэнаты, але роля П. Кміты застаецца вельмі значнай. Як сведчыць выдавецкі рэпертуар, П. Кміта праяўляў сапраўдную грамадзянскую незалежнасць і мужнасць, вядучы друкарню па абраным шляху. Ён выпусціў 47 друкаў, выкананых на высокім для таго часу тэхнічным узроўні.

У Любчанскай друкарні былі падрыхтаваныя таксама кнігі для практычнага ўжытку – такія, як “Аб тым, як выбіраць і вучыць коней...” (1617). І. Лялевель знайшоў падобную кнігу ў Пулавах. На тытуле пазначана: “Lekarstwa konskie doskonałe doswiadczzone od wielu stalmistrzow, ktemu nowo przydano, iáko koń ma być sprawion ku záwodu, y innych wiele rzeczy nowych i spráwnych przydano ktemu”. На другой старонцы напісана: “Nauká iáko ma być poznán dobry koń”. Унізе яшчэ адзін надпіс: “O sierści y cudności końca dobrego”. На тытуле таксама можна ўбачыць дрэварыт – вершніка на кані. На жаль, ні год выдання, ні месца не пазначаны. Цяжка сказаць, ці з’яўляецца гэта кніга плёнам працы менавіта Пятра Кміты, аднак асаблівасці арфаграфіі, лексікі дазваляюць залічыць “Lekarstwa konskie...” да перыяду дзейнасці любчанскага друкарскага двора” [3, с. 159].

У гэтым выданні замест прадмовы – некалькі вершаў, што вельмі падобна да выдавецкага пачырку Пятра Кміты. Прачытаем некалькі радкоў з захаваннем арфаграфіі і лексікі арыгінала: “Koń biały wrony y rydzy wssytek // Táki bywá dobry robotniczek. // Albo który iábłkowity biálawy. // Biáło srokáty czarno pięgouáty. // Aczkolwiek niecierpliwy ku wsiadaniu // Ale duży bywa ku ieżdzeniu. // Ktory koń twárdą grzywe miewa // A wąski pod ogonem bywá. // Taki się rychlo popráwy rad. // By też nabárziewy w roboćie spadł. // Ktory wesole oczy á ostre miewa // Táki barzo czerstwy i gotowy bywá [3, с. 161].

Калі памёр П. Кміта – не вядома. Апошні раз ён пакінуў сваё прозвішча на кнізе 1629 г. з 1632 г. любчанскую прадукцыю падпісвае ўжо яго сын Ян Кміта, які прыкметна змяніў палітыку выдавецтва. Друкарскія варштаты Любчы ў асноўным выпускалі ў свет казанні і літургічныя творы. “Вядома, друкарня старалася бараніць інтарэсы пратэстантызму, але рабіла гэта досыць памяркова” [14, с. 23]. Цікава тое, што ў Любчы аб’ядналіся як кальвіністы, так і лютэране. Напрыклад, у афіцыне Яна Кміты выдаюцца віленскія кальвіністы Г. Сестранцэвіч, С. Тамашэўскі, Я. Астроўскі. Актыўна друкуецца казнадзей віленскага лютэранскага збора А. Шафлінскі.

Наступнікам Пятра і Яна Кмітаў быў Ян Ланг Лютэранін (Jan Lange Luteranin). За яго подпісам выходзяць кнігі да 1655 г. У 1655 г. любчанскую друкарню знёс спачатку шведскі, а потым і маскоўскі патоп.

Такім чынам, у перыяд росквіту “цэнзуры біскупаў” адносна дэмакратычнасць выдавецкага рэпертуара захоўвалі пратэстанцкія друкарскія двары, над якімі апекаваліся ўплывовыя магнаты (на тэрыторыі Беларусі – Радзівілы). Ва ўмовах жорсткай канкурэнцыі з каталіцкімі выдавецтвамі (напрыклад, выдавецтва Віленскай акадэміі) друкарня ў Любчы дабівалася дасканаласці сваёй прадукцыі (гэта датычылася як добра апрацаваных тэкстаў, так і кніжнага афармлення). Пётр Бластус Кміта і яго спаткаемцы (Ян Кміта і Ян Лютэранін) не баяліся працаваць з тэкстамі на “мясцовай мове” (С. Рысінскі), сачылі за разнастайнасцю кніжнай прадукцыі; у абыход “цэнзуры біскупаў” захоўвалі, наколькі гэта было магчыма, рэнесансны рацыяналізм, рэлігійную і ідэйную талерантнасць.

Спіс выкарыстаных крыніц:

1. **Bandtkie, J. S.** *Historia drukarń w Królestwie Polskiem i Wielkiem Xięstwie Litewskiem jako i w krajach zagranicznych, w których polskie dzieła wychodziły* / Jerzy Samuel Bandtkie. – Kraków : w Drukarni Józefa Mateckiego, 1826. – Т. 1. – 448 s.
2. *Historia literatury polskiej wystawiona w spisie dzieł drukiem ogłoszonych* / Przez Felixa Bentkowskiego. Warszawa : Nakładem Zawadzkiego i Komp., 1814. – Т. 2. – 830 s.
3. **Lelewel, J.** *Biblijograficznych ksiąg dwoje, w których rozebrane i pomnożone zostały dwa dzieła Jerzego Samuela Bandke / Joachim Lelewel.* – Wilno : nakładem i drukiem Józefa Zawadzkiego, typografa imperatorskiego uniwersytetu, 1823. – Т. 1. – 281 s.
4. *Przypowiesci polskie, przez Salomona Rysińskiego zebrane* (Nakładem Jákubá Wirowskiego, bibliopole Lubelskiego, 1629). *Przedruk // Biblioteka starożytna pisarzy polskich / Przez K.Wł. Wójcickiego.* – Warszawa : nakładem S. Orgelbranda, księgarza, 1843. – Т.2. – 204 s.
5. *Starożytne przypowiesci z XV, XVI i XVII wieku / Zebrał i wydał Kazimiérz Władysław Wójcicki.* – Warszawa : nakładem autora, 1836. – 240 s.
6. **Пяткевіч, А. М.** *Маршруты кніжнага слова : з гісторыі кнігі, друку на Гродзеншчыне* / А. М. Пяткевіч. – Warszawa : Instytut na rzecz demokracji w Europie Wschodniej, 2002. – 47 c.